Otto Schneid
Papers

Historical Problems of Jewish Architecture

6/17

17

[illegible]

-1-

ע״י התאור „בעיות היסטוריות של הארדיכלות היהודית" רציתי לכל לראש להביא לידי גלוי הגבלה קבועה דנושא הרצאתי הזאת. לא נתעסק היום בתולדות ארדיכלותנו בכלל. כי אינני רואה את תפקידי בחלוקה של ~~[illegible]~~ הספרות הידועה; אדרבה, אוציא מהחומר כלו רק חלקים שבהם אני מקוה לתרום דבר מה לחקירת ההתפתחות; בבחירת החמר הכריעה איפוא חשבונותי עם עבודותי, ביחוד עם עבודות שעדין לא פרסמו. בארבעה נושאים אעסוק היום, והן:

א) בעית עמודי בית שלמה וכתרותיהם,

ב) תכנית מגורית של בתי-הכנסת בימי-הבינים והתהוות של בנין מרכזי יהודי,

ג) בתי הכנסת של א״י,

ד) פנימם של בתי-הכנסת.

X

בעית העמודים שעמדו לפני בית-המקדש הראשון, התעסקו מאז הספרות והמסרת והקבלה וכמובן גם הארכיולוגים שמו את לבם עליהם. על סמך התנ״ך ועל ידי הלצאה [illegible] הגיעה הארכיולוגיה כה אחד לדעה שהעמודים ההם לא נשאו כלום, שעמדו לפני הבית מבלי שנשאו משא כל שהוא. [illegible] השיג המדע אחרי רק נכוחים; יש לה די חשיבות כהנחה לצורת של [illegible] צורת העמודים הבודדים.

עמודים „חפשיים" כאלה הוקמו במשך התקופה ההיסטורית לעתים רחוקות מאד; בזמן הפריהיסטורי [illegible] במצטבל ההבל. הנני מראה לכם עמודים מהודו בקטור מאמצע המאה השלישית לפני הספירה הנוצרית הראשון בין המלכים הבודהיסטיים ושמו אשוקא, לפי המקורות לזכר בודא ולכבודו יש לאמר שנתנו לעמודים את הוראת סמל של בודא, השמש המלך ההוא כנסיות העם היהודים הנשגות. [illegible] הצורה הנדרשת נמצא דוגמה אופיית של אדמת א״י, [illegible] בחפירות הידועות בגזר. לפני כל הצורת עמוד ורחוקה מכל [illegible] אבן נצופה היא,

(כשהסתכלנו [illegible] שים ראמי)

מאובנת מעט. בלי שום ספק צדקו הארכיאולוגים הראשונים שקראו לאבנים
המעוצבות האלה מצבות; כי קו ישר מוביל מהן עד אבני הזכרון המעוצבות
של נקבה יושבת בכל תקופותיה. ואפילו הוראתן של המצבות הקדמוניות יש לה נולד עם
הוראתן של המצבה. ברור שהמצבות הקדומות מימות-עולם מורות (ושמא הן מימי [illegible])
גבורת הגבר, על חיי נצח והתגברות על המות ושהן הורישו למצבות הקדרים
עם צורתן היסודית גם את הוראתן. אבל לא אחרי הקו הזה את
התפתחות המצבות הקדמוניות נרדוף היום, אלא את שנויין לחלק הארכיטקטורות נבחון ובדרכם הזה נתבונן.

המהולל אומרת לנו

בלעד האריות בקושטה עמודת החיות, אומרת שהן מגדילות
את העמוד ומתפללות אליו. גם על עולה [illegible] (או יותר טוב לפי התנכ: מכונה אליאה) מפריסין למצאה
בברלין, הנה, שני כרובים קודקדם לעמוד. בלי ספק, מאוד את מקום האלהות
בתור מרכז מרכזן, הוא „בית-אל", כמו שנאמר. העמוד הוא חלפי ואינו נושא
שום משא. הכֹּתֶרֶת יש לה הצורה היסודית של וולוטות, ואולי מותר לנו לדוגמה
הלאות שם עברי, שבלוליות. אין לה מקרה, שבכֹּתֶרֶת השבלולית מצויה לא
רק על האני העולם, אלא גם על עוצמת הארץ. הנה עוד כמה בין מליאות מגנזו.
נשים לב אל הצורה עדיין הבלתי-פלסטית ואל השרטוט, הנגלה רק בעין, לא. שצורה מלאה, תבליט שטוח.
שהצורה אין לה עוד תפקידה העדנה במבנה, באור, ואולי סמל, ואין והאחדות בין הצורה ובין
התפקיד הארכיטקטוני עודנה בדרך, ואֵיהי הצורה בטבורה, לפני ההאחדות עם
אילו שהיו [illegible] והיסודית את השבלוליות לפניו
גרוב עדאין כי [illegible] המצבה ארון צלמות מהר בצופים. הצמח המאוזר פה
פרחו בעל שבלוליות, וידוע כבלל שאו קודרית החדשה, חבצלת, אבל לא ידוע
בכלל שאו התנכי והאמתי שלה, בשלה שהפרח הנקרא היום שושנה שאו באמת ורד.
שרש התיבה שושה הוא כידוע שש, שש, והצמח הזה פרחו הוא בעל ששה עלים.
על תמונתו נראה כאבן רק חציו, רק שלשה עלים.
נזכר עכשיו, שבתאורה עמודי בית שלמה נקראו כותרות מעשה שושן
ובאמת לא עדינות הפרח השושה הנמנע מן בהחלט האיחוד של שבר בתחילתו שביה מתחילתה

כותרת של עמוד נוגה מאז. מוצאה של הצורה הזאת אך ורק בלוטוס, כתר לעמוד חפשי, לעמוד שאינו עמוס, לעמוד-מצבה.

דרך אגב אעיר, שפה התחתון תורמת לפתרון הצלום, הצורה של השלגיה (המשל) נראית מלאכותית. כי את המוטיב של השלגית (ריילף) שהוראתו על מצבות הוא השלג, אפשר לבאר משלגיה כפי שהיא נראית מלאכותית. ואני בטוח למשעה גם עם שלפנינו, מגן דוד דרס, את הנקודה הזאת לא נמשיך לבחון היום,

אלא נשוב לעניננו היסודי, נסיים: מעל השלג הוא כתר מפואר עמודים חפשיים. פרח השלג הוא גלגולו, וסמנו החיצוני הנה התהוותו היחידה שאפשר לה בין הגלגולים. ועד מתי

ימשיך חקירת האמנות לחפש את מקום מולדתו של עמוד כפרוטו-יוני?

אחרי יתר חוליות התפתחות המוקיליות חולה לארך, לא נרדוף עוד. נסתפק לסוף בתמצאה הגמורה, בעמוד היוני. שלגיות השלג המעגלית של עמוד נוגא מאז בקצה מאז וצורת הכותרת נסתגלה לגמרי לתפקידה זה. אינה עוד סיום מפואר, אלא קטע המארך הנושא. העמוד היוני שמוצאו מגלגל העץ עיפוהו את כותרתו מכותרת עמודים שמוצאם המצבה הקדמונית.

ב

נפנה לארכיטקטורתנו בימי-הביניים, כלומר לנקודה קשית עצמיותה. המבט הראשון מראה שהסגנון השולט בבית הכנסת של וורמס הוא "הרומני" לפי כל פרטי צורותיו. אין זאת אומרת, שהבנין הוא חקוי של הסגנון הרומני, אדרבה, הוא אחד הבנינים הנעלים בין בניני הסגנון הרומני בגרמניה, כי בנינו החלה בעת אחת עם ואורמס, כנראה בכמו דוגמא כזו, משתמש בארכיטקטורות

ישראל בארדיכלות סביבתה, כמה שנוגע לסגנון. רק במקום שלש או חמש הסירות של הכנסיות הנוצריות הנה לפנינו בנין בן שתי סירות, הואיל והעמודים, במקרה שלפנינו שנים, עומדים בציר הבית. המסורת מספרת, שהם מורים על זוג עמודי בית-המקדש, יכין ובועז, אבל אין בידה ראיה ודאית רבה). (ולכל פנים הוראתם הזאת אינה מכרידה.) בציר, בין העמודים מועמד שולחן והוא הבימה לקריאת התורה. - הטפוס בן שתי סירות משמש ממזרח מזרחה. בשלהי הראשון של המאה השש עשרה נבנה בה"כ בריגנסבורג; אך אינני יודע עוד, כי נהרס במאה השש עשרה ולצייר Alb. Altdorfer חייבים אנו תודה על שמסר לנו [illegible] הבית את תמונתו. שלא העמודים צרים גם פה שתי סירות, אולם העמודים בציר. רק הבימה אינה עוד שולחן צנוע, אלא היא מורמת על מדרגות ומשופרת ומוקפת בגדר של אבן. אותה התבנית מגלמת בפראג, כבר בצורות גותיות בשלהי האמצעים של המאה הארבע-עשרה, ובשלהי המאה גם בקראקוב.

~~בבתי הכנסת האלה הודגשה הבימה המנושאת על ידי גדר אומנותי מחוץ, ולפי חשיבות המרכזית של קריאת התורה והיותה עיקר העבודה, שואפת גם הבימה להיות למרכז הבית. אך אין לה עוד מקומה הטבעי לגמרי והלאה מורגשת לגבון היותה הבית~~ הנה המראה החיצוני ותצורת הפנים האצילה ממני.

בבתי הכנסת האלה השתנה הבימה מרהיט לחלק הבניה. מוקף מעקה המבדיל הלה והתפתחה מהגדמת לקראת פסגתה. היא הודגשה גם ע"י הרמתה וע"י גדרות מעשה נפח-אמנות. לפי חשיבות קריאת התורה כעיקר העבודה, שואפת גם הבימה להיות למרכז הבית, להגיע למקומה הטבעי לגמרי. וכזאת, היתה היא במאות הבאות לכוח היוצר בארדיכלות בתי הכנסת ומתפקידה המרכזי מתבנה בנין מרכזי יהודי. תאריכה של בנית בה"כ בPrzemyśl הוא 1595 אלף חמש מאות תשעים וחמש, ואולי עוד נושן ממנו בה"כ בלובלין. מסביב לבימה הבנויה באמצע הבית עולים ארבעה עמודים שנושאים את הקמור. כדאי לשים לב לעובדה שעוד בראשית המאה התעסקו במחשבת הבנין המרכזי גאוני הארדיכלות באיטליה, Leonardo, Bramante, Michelangelo.

הנה טיקוטין, עמודי הבימה מתאחדים פעמים ניוצרים בימה בת שתי קומות.

התמונה הלאה המצוירה בצבע מים מאת פוגל, הארכיטקטורה היהודית, מתארת את ביהכ"נ ב Lancut והמבנה נראה פה ברור מאוד.

במדה צנועה כמובן הגיעה ~~אבדיבלות יתר~~ מבנחותיה המיוחדות ~~[illegible]~~ לאותה המסגנה. אחרי Lublin ו Przemyśl הוסיפו יהודי פולין לבנות ~~[illegible]~~ בניינים רבים בני ארבעה עמודי-בימה מרכזיים ופרטיהם אינם חסרים שנויים.

נזכור את ביהכ"נ של המאה השבע עשרה בערי פולניה Rzeszów, Lwów, Lancut, Przeworsk, ~~[illegible]~~ Tykocin ואל נשכח את ביהכ"נ בוילנה (כלומר ביהכ"נ אחר כלבוק) שפנימו חיה רושם מונומנטלי עד מאוד — בשנת אלף שמונה מאות בערך מגיע הטפוס הזה ~~[illegible]~~ לשלב שלמותו.

את החלק המרכזי של הגמור, הנסמך על ארבעה עמודי-הבימה מקיפים מארבעת צדדיו ובארבע פינותיו תאי גמור אחד אחד — וכן התהוה טפוס בן תשעה תאי-גמור מסודרים. — רק לעתים רחוקות לא הגיע הבנין המרכזי שני: לבטא את מבנהו הפנימי גם כלפי חוץ, בצורת כפה מונומנטלית [illegible]; הבגלות המוטלות של היהודים השאירו את ההשלמה הנאותה ~~[illegible]~~ בגדר הנמנע.

מפני הסכנה התמידית התהוה במאה השבע עשרה בגליצי פולין המזרחית עוד סוג מיוחד, ביהכ"נ מבצרים, וסמנם החיצוני האטיקה הנוצרת ~~[illegible]~~ כטפחות. בנוגע למבנם הפנימי שייכים אחדים מהם לסוג הבנין המרכזי, כגון Żółkiew, Luboml ו Luck.

ג.

כנסיות

אוצר מיוחד של ארכיבלותנו שבשנים האחרונות רבו ~~באירופא~~ מעדיליו, הוא בתי-~~כנסת~~ של העץ המצויים במזרח אירופא. אך שריד כמעט מאותם עדני קיים ורבם היו ~~[illegible]~~ קרבן לשנות. מחברי המאה השבע עשרה עד גיאורו ולצאון בתי כנסת בנויים עץ, שאינם קיימים עוד, מלחמת העולם הוסיפה להרוס וגם בשנים האחרונות הכליה לא כלתה.

ידוע לנו שיהודי אירופא המזרחית היו בונים בתי כנסת של עץ לפני בתי אבן ולבנים הראשונים, כמעט בשנה אחת עם הכנסיות הנוצריות בתחומים ההם. בכדי להצדיק נכונה בנייני-עץ בכללם נזכר, שאבן ולבנים היה בונה בתחילה רק חלק קטן של הקהל, — אנו מבדמה כנסיות של אוקראיניות —

כגון ארצנו במצרים וסוריה, בשלבה ל[illegible], באיטליה וברב הודו (למשל) צורה בנית של ובכל מזרח-אסיה היא שלטת עד היום.

בתוך בתי כנסת של עץ בפולניה יש להבדיל שלש קבוצות: אחת ממערב הויסלה, השניה במזרח הדרומי המחוברת לתחום האוקראיני, והשלישית בצפון, הנמצאת על אדמת ליטה ורוסיה הלבנה.

הנני מראה לכם צלום של ~~[illegible]~~ Grożdziec ~~[illegible]~~, קרוב לKolomeja בגליציה המזרחית; הרלס הראשון. הוא גביש אשר שטחיו, קוויו ופנותיו מתחברים להרמוניה נפלאה. הבית עצמו נראה כיסוד לגג העץ המחולה עד הפסגה בשלש קומות. לפני שנים אחדות נהרס הבנין על ידי שרפה. בין הקיימים נדגיש את הנוסח ואולי גם את היפה, בזבלודוב (Zablodow), קרוב לBialystock, שנוצר עד המאה השמונה-עשרה. כמה עשירים חיי הגוף המסבק הזה, ואילו מלחמת ~~[illegible]~~ איתנים בו ומה טובה התאמתו השלמה! עוד יותר ~~[illegible]~~ מכריע ~~[illegible]~~ ברלס החיצוני הגג, או יותר טוב רב הגגות, העולים אחד על יד רעהו ומעליו. ~~[illegible]~~ צורתם היסודית היא הצורה הנקראת בלשון היפני Irimoya. כל מבקר יהיה מוכרח להעריץ את פרטי התפאורה העדינה והאצילה היוצאת ~~[illegible]~~ ~~בצורה~~ מתאוני החומר הספציפיים בדקדקות גמורה.

ארכיטקטורה של האומנות אלמונית היא ~~של~~ פיברקה, וגם ארכיבלינו אלה עבדו לאמן הלם בעלום שמותיהם. רק על אודות אחד מאתם מספרים לנו דברי-הימים, שבנותו את בית הכנסת ב Zloczew קרהו אסון וימות, ומוסרים לנו את שמו, הלל בנימין. כדאי לתת דעתנו על הפרט הזה, כי לפני שהוא היה ידוע, נסו מחקרים מיניים לבסיס ~~כל אם מסמך~~ את טענתם, שארדיכלי בתי-כנסת האלה היו נוצרים (המחוסרת כל מסמך). ~~ואחר כך~~ ~~הם צבעו~~ ~~רק הצלבים אחריכן~~ (ואחרי ~~כך~~ ראית האמת הוסיפו לפלפל) שבנינו אלה דומים בצורותיהם לבניני עץ של סביבתם הנוצרית. (הנכרית) אך הבדל של עולם מעינינו: של צבע הדינמיקה הנמרצת יותר, של צבע הדמיון ורב הגורמים הבלתי-רציונליים.

אין הנה ~~[illegible]~~ (המראה החיצוני) עדה דודיסטית ב Kondani בהודו. בקבוצת הסגת ~~הפסול~~ החמבוקה מהסלע בחי מדנו רואים בברור גמור צורות של קדמוניות, ז.א. שהבניה בסלע (אפילו) שלה חלק של צורותיה מבניות העץ.

כבר ברור לנו היחס: אמנם מעט ידינו משתתפים בסגנוניה של הסביבה – רק
פרטי פרטיהם ממחישים רוח מיוחד. ~~אבל לא להעיר עוד את השאלה לבנות על~~
~~שוני מולד בין בתי בנינת עץ היהודית במזרח-אירופה ובין הארדיכלות הסינית. את~~
~~הבעיה הלזאת נבחן במקום אחר. את בעית כל יחסן בין האמנות הסינית ובין אמנותנו~~
~~נבחן במקום אחר.~~

במצב הראשי עדנה שאלת דעה [נאיבית] אגדומה בנוגע ליחס בין בנינת העץ לבנית האבן.
סבורים שהבנית העץ קבלה [את מבנה] ~~ואת כל~~ צורותיה מבנית האבן, כאלו היא היתה הקדמונית
בכל התבל וכאלו המבנה בעץ היה מחסר כל חוקים פנימיים. הסתכלות מה תראה
לנו מסמכים מעניינים [בנוגע לדבר] לדעה מתנגדת: ~~מבנה הכפה במוהילב~~ [במבנה הכפה במוהילב] למשל ~~[illegible]~~ ~~חוש בקורות~~
~~ספציפי~~ השאנו בקורות הוזו ספציפי ~~המבנה הכפה [illegible]~~ וגם ב Grodziec
אלות שבעות הקורות בסדר ~~[illegible]~~ לכפה הנקראות ~~כפת אהל~~, ~~במבנה~~
טבעי והגיוני אך ורק בעץ. בהשוותנו את המבנה בעץ עם ~~מבנה~~ הכפה באילם הוא
בנין-אבן או לבנים, נראה למשל את סדרו ההפוך של המשולש ~~[illegible]~~ העזרי המתוך
בין היסוד המרובע ובין עגול [הכפה] ~~[illegible]~~. המסגרת הספציפית [אחת] ~~[illegible]~~ במבנה. של עץ
היא כפה שנקראת כפת אהל. [נוכח] נוכח בהביטנו בקרבה של הכפה ב Grodziec.

או נביר על אמצעות בוריה ונסתכל בבתי כנסת של עץ ~~[illegible]~~ שבנו במאה השמונה עשרה
כפי הנראה עי בני פולין. הנה תקרה [בעזרה Bechhofen] [דצורת] ~~[illegible]~~ חור. חבית, שלו נקרא אולי
בקצור חביה. הגלעים המבססים מתחתיהם ~~[illegible]~~ קרשים נשואים ע"י [חלקים] ~~[illegible]~~.
~~אין לה איפוא מן הנמנע~~, [שהחקיה] ~~החקיה~~ התבותה בעץ והעברה למבנה האבן.
יש איפוא לשער,

T

מה שנוגע לפנימו של בית-הכנסת בכלל, שמנו כבר את לבנו לבימה ולתפקידה
בהתפתחות. ארון הקדש גם [הוא] בתחילתו רהיט. ~~[illegible]~~ הנה לכובית-להב, עבודת יהודים
קדומים האתיקה, מגזרת כלי-קדש ובתוכם ארון פתוח. ~~גם בתוך [illegible] הספירות~~
~~בית אלפא מופיע ארון [illegible]~~ [במקרים הללו] דוגמה מהתחלת המאה של עדה ~~[illegible]~~ [נשמרה] במוזיאון [שמורה]

Cluny בפריס. כבר בתקופה ההיא נמצאו לפעמים את הארון המזרחי על יד הכותל המזרחי והמושב בו, כמובן, בקיר הצר. (אל נשכח את צורת שני העמודים האלה, כי אליהם נשוב.) המסך התלוי לפני הארון מורכב משני חלקים: המסך העקרי ושמו פרכת ומסך קצר תלוי מעליו כטור מעלים מעלית ושמו כפרת. המוטיב הזה ידוע באמנות הפאר הבינלאומית בשם הצרפתי lambrequin. נראה שמקורו מבנית האהל ותכליתו בתחילה לכסות את הסדקים המתהווים בין גגו ובין יריעותיו; סבורים שאסיה המרכזית מוצאו הגיאוגרפי. בפרסקו (מקלין) בטורקסטן המזרחי מראה גדול קוביסטי באמת של המאה השמינית בתוך הנוף מתחת לחפה אחד רצועתה התחתונה ממש כפרת. אבל בתוך חפירות בית אלפא נמצא* תאור של כלי גדול ועל ידו הארון מופעים מסבים — האחד חסר כי הציור פגום והנה — מכבר עליהם נמצא אותו המוטיב. יש איפוא ללמד, שדרכי הפצתו היו מא"י עד אסיה המרכזית ואולי שם נשאוהו השפעת סיניות לתוך אמנות הפאר המזרחית. — ועכשיו נפנה לעמודים הקבועים על פי רב לצדי הארון. קרוב לודאי, שהוראתם לזכר יכין ובועז, (ולארון דאורון עצמו היה סמל של בה"מ). אולם אותנו מעניינת צורתם המתמיהה, צורת עמודים מוספים כבורג. כנראה מתוארים עמודים מוסבים כאלה גם על פרכות וככלל צורתם אהובה עד מאד בכלי הקדש. הנה אחת מאלפי דוגמאות. פלא מאד להכיר שהמוטיב הזה אחד מעקרי הברוק האירופאי. והוא שלט ביחוד ביצירות (מיכאל אנג'לו) אבי הסגנון ההוא, דמות האיש הזה למשל, אני מבין רגליו מתנועעות הנה, אלינו, גופתו שמה, וראשו מסתובב אלינו; באחד ציוריו דמות חוה, מתקודת והולכת בתנועה הלאה; ואנו מרגישים שתאור הנחש היה לאמן רצוי לגמרי לבטא בו את נטיתו לתנועה הלולינית. אנו מבינים כבר ע"י המשלים האלה שאמנותנו קבלה זאת מהברוק האירופאי, אבל הסברה זו עדין לא נסתה. כי עלינו היה לבחון עוד, מדוע קבלה אמנות ישראל בכל חבתה דוקא את המוטיב הזה? הפתרון לשאלה זו בקדמותו החקירה האירופאית: היא מצאה בזמן ע"י מיכאל-אנג'לו, שהברוק מצא קבל את צורותיו הלולייניות מהמזרח, ביותר קבלם קשורים עם מסורות רוחניות מוגבלות עד החכמה הנסתרה הניאו-פלטונית ועד שרשיה המזרחיים. ברם, הנוצאות השאלה של קשרים עם הקבלה היהודית חסרה

אמנותנו ~~של~~ אומצה לה לבן

עד כל מסמך ממשי ולא היה עוד די ברור, מדוע ~~קבלה בכיבול לבן~~ דווקא את המוטיב המזרחי-המדברי הזה; והנה בנקלי את בית-הכנסת של ייווא בפולין מצאתי יד לקריאת התורה, עבודת יד של יהודי קרפתורוסיה מסוף המאה השמונה עשרה: גן זולוגי גלוף בה ובין רצועותיו כתובים שמות אלהים.

גם בתוך ארונות הקדש נמצא את סוגם המושך ביותר את התוך האמנותי בבתי-הכנסת של עץ. ~~ביחס לאחרים~~ הארון בZabłudów די צנוע הוא ביחס לאחרים, אבל אילו ראם בקומתו ובדוגמאותיו! יצירתו הראשית של הסוג הזה נמצאת ~~בוולפה~~ בWołpa, ~~Bialystok~~ ~~ובגרודנה~~ במעלה עד מנורה וחלון שלה לפנינו יש של תפאורה בצורות הנדסיות ובדמות צמחים ובעלי-חיים, עשרה מטר גבהו וארבעה וחצי מטר רחבו.
הרינו רואים את חלקו העליון וזאת היא הכפרת. ~~הטכניקה ... באמצעות המנורה והחלון~~ הטכניקה ~~האגדה והחוללה~~ של הגרוב והנקוב אהובה היא במלאכתנו האמנותית בפרט ובמזרח בכלל, עד היום חיה היא באמנות השונים ובעל ~~אבדנותיה~~ ברגותיה השונות. אך פה, כמה דמיון קטע ון, אילו צפע של סמלים ידועים וסמלים נסתרים ואילו תצורה עשירה פורחים בכל חלקיה! — רב הפלאים ~~האלה~~ הללו הם מעשי כל חייו של פסל; והאמנים האצילים האלה בצניעותם ובמסירת נפשם חשבו את עצמם רק לבעלי-מלאכה. רק בדרך מקרה שמורים אנו את השמות של שנים מאתם: בעד, ז.א. דב, ושמואל גולדבוים.

×

~~צורתו~~ צורתו של עמודנו הנושן ותפקידו בהתפתחות הכללית; בית-הכנסת בין שתי סירות והבנין המרכזי היהודי. בתי הכנסת של עץ, מקומם בהתפתחות ויחסם לארכיטקטורה באבן; ולבסוף ~~עברי~~ פרטים סגנוניים הפנימיים של בתי הכנסת: הנה ארבע תרומות לתולדות הארכיטקטורה היהודית וארבעה אלמנטים של עצמיותה. כי לפי דעתי אין היום העת לפלפולים מבקריים גדולות, לספרים ריקים מלהירי הגוף, כי אם עת לאסוף ולקבץ את שלנו, לחפש בפרטים ממשיים והם יתחברו כמאליהם לחבור חדש.

✓

מוספים

ב-Wolpa, בין ביאליסטוק ובין גרודנו נראות היטב שתי התבור של רק הבתים האלה:
את הבנין הראשי מלוים לשני צדדיו הארופים חלקים נמוכים וקהליתו המודגית נסמכים
חלק נמוך באמצע ושני ביתנים ~~[illegible]~~ צדדיים.
עורר גם בכם
בודאי ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ מראה של בית כנסת כלה ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~
מושג של בית סיני. ובאמת, יש קשרים ממשיים, אך עדיין בצריך לבחון
~~אותם~~ ולברר אותם וכן אסתפק ~~[illegible]~~ בזאת הפעם, לאפשר לכם את הזכאה
הראויה להכיר.
נסיים את הטור הזה בתמונת צדר מים של בית הכנסת בJedwabne (קרוב לLomża)
שאינו קיים עוד. הוא שייך כנראה לאותו הסוג.

בלי ספק, ~~[illegible]~~ יש בבנית העץ צורות בודדות
שאולות מבנית האבן. אולם

Otto Schneid
Papers

אם ~~אנחנו רגאים~~ מותר להניח, שיש זכות קיום לעבודה מדעית עוד
בימים כאלה ואם מותר לנו לקוות להמשך אורגני של בנין הארץ, הרי
השאלה שבה נטפל הערב, ראויה לתשומת לב מיוחדת. רוב הארכיטקטים
המודרנים אינם מתחשבים את הגורם הלאומי בבניה ושואפים בעיקר לבנינות
מעשית ולצורות אסתטיות סתם, ובשאלות המסורת אינם מרבים לעסוק.
אין כמובן המדע ההיסטורי רשאי להשפיע על היצירה; אבל מן הראוי הוא שהארכיטקטים
היוצרים בקהל החזון יכירו אלמנטים מסוימים שהם ספציפיים בארכיטקטורה
היהודית.

לכן לא אתן הערב סקירה כללית ולא אסתפק [illegible] שנמצא
בספרות העתיקה, אלא אביא, בהתחשבות עם מסקנות עבודתי וביחוד
עם עבודות שטרם פרסמתי, ארבעה פרקים ספציפיים, ואלה הם:

ע"י התאר „בעיות היסטוריות של הארדיכלות היהודית" רציתי לכל לראש להביא לידי גלוי הגבלה קבועה בנושא הרצאתי הלזאת. לא נתעסק היום בתולדות ארדיכלותנו בכלל, כי אינני רואה את תפקידי בחזרה של ספרות ידועה; אדרבה, אוציא מהחומר כלו רק חלקים, שבהם אני מקוה לתרום דבר מה לחקירת ההתפתחות; על בחירת החומר הכריעה איפוא התחלקותי עם עבודותי, ביחוד עם עבודות, שעדיין לא פורסמו. בארבע שאלות נטפל היום, והן:

א) בעית עמודי בית שלמה וכותרותיהם;
ב) תכנית מקורית של בתי-הכנסיות בימי-הבינים והתהוות של בנין מרכזי יהודי;
ג) בתי הכנסיות של עץ;
ד) פנימם של בתי הכנסת.

א

□ בשני העמודים שעמדו לפני אולם בית המקדש הראשון, התעסקו מאז הספרות והמסורת והקבלה וכמובן גם הארכיולוגים שמו את לבם עליהם. על סמך התנ"ך ועל ידי השואה רבה הגיעה הארכיולוגיה כל אחת לדעתה, שהעמודים הם לא נשאו כלום, שעמדו לפני האולם מבלי שנשאו משא כל שהוא. את השערה זו

הליך המדע אחרי רב ופותים; יש לה די חשיבות בהנחה למושג של צורת העמודים האמורים.

עמודים „חפשיים” כאלה הופיעו במשך התקופות ההיסטוריות לעתים רחוקות מאד; בזמן הפרהיסטורי היו נפוצים כמעט בכל מקום. □ אינני מראה לכם עמודים מהודו, שהוקמו באמצע המאה השלישית לפני הספירה הנוצרית הראשון קיסר המלכים הבודהיסטיים ושמו ASHOKA, לפי המקורות לזכר Bŭdda ולכבודו. אבל יש להעיר, שקבעו לעמודים את הוראת סמל של Bŭdda, כשהשתמש המלך ההוא בנטיות העם הישנות הנושנות. כשעקבנו אחרי צורתם הקדמונית נמצא דוגמה מופתית של אדמת א"י, שנתגלתה בחפירות הידועות בגזר □. הרי היא לעינין לפני כל תצורת עמוד ורחוקה מכל חלוקה. אבן זקופה היא, מעובדת מעט. בלי שום ספק צדקו הארכיולוגים כשהסתמכו על שם עממי וקראו לאבנים המוצבות האלה <u>מצבות</u>; כי קו ישר מוביל מהן עד אבני הזכרון המוצבות על קברי ישראל בכל תקופות תולדותיו. ואפילו הוראת המצבות יש לה קשר עם הוראתן הקדמונית. ברור שהמצבות הקיימות מימות-עולם ושמוצאן מימי ה-Neolithicŭm, מורות על גבורת הגבר, על חיי-הנצח והתגברות על המות, ושהן הורישו למצבות הקברים עם צורתן היסודית גם את הוראתן. אבל

לא אחרי הקו הזה של התפתחות המצבות הקדמוניות נרדוף היום, אלא את שנינו לתוך הארדיכלות נבחון ובדרכם הזה נתבונן.

□ בשער האריות המהולל ב Mυκηναι אומרת לנו עמידת החיות, שהן מעריצות את העמוד ומתפללות אליו. □ גם על עגלה דאו יותר טוב לפי התנ"ך מכונה — , מציאה מקפריסין שנמצאת ב Berlin , הנה שני כרובים בקדם לעמוד. בלי ספק, העמוד ממלא את מקום האלוהות בתור pars pro toto , הוא „בית אל", כמה שנאמר. גם העמוד הזה הוא חפשי ואינו נושא שום משא. הכותרת יש לה הצורה היסודית של וולוטות, ואולי מותר לתת לגוזמה הזאת שם עברי, שבלוליות. אין זה מקרה, שהכותרת השבלולית מצויה לא רק על האי הלזה, אלא גם על אדמת הארץ. □ הנה עוד פעם בין מציאות מגבו; נשים לב אל הצורה הבלתי-פלסטית עדיין, ואל השרטוט הנגלל רק באופן כמעט תבליט שטחי: ~~לא~~ ז.א. שהצורה אין לה עוד תפקיד במבנה, עודנה פאור, ואולי סמל, והאחדות בין צורה ובין תפקיד ארדיכלותי עודנה בדרך. ואיהי הצורה הטהורה והיסודית של השבלוליות, ומה ראשיתה עוד לפני שנתחברה עם אילו היא כותרת של תפקידה ?

□ קרוב לודאי, כי מצאנוה; לפנינו ארון עצמות מעבר הצופים. הצמח המתואר פה פרחו בעל שבלוליות; וידוע בכלל שמו בעברית החדשה, חבצלת,

אבל לא ידוע בכלל שמו התנכי והאמתי, שושנה, בשעה שהפרח הנקרא היום „שושנה" שמו באמת ורד. שרש החבה שושנה הוא כידוע שלשה, שש, והפרח הלזה הוא בעל שלשה עלים. על תמונתנו נראה כהגן רק חציו, ז.א. שלשה עלים. נזכר עכשיו, שבתיאורם של עמודי בית-שלמה נקראו לכותרות „מעשה שושן". ובשימנו לב לעדינות המיוחדת של פרח השושנה - מן הנמנע בהחלט, שהיה מתחילה כותרת של עמוד נושא משא. על כן מוצא הצורה הלזאת אך ורק לשמש, כתר לעמוד חפשי, לעמוד שאינו עמוס לעמוד-מצבה.

דרך אגב נעיר, שגם הצלום התחתון תורם לפתרון בעיתנו, כי את המוטיב השמי של השושנת (ביידיש „רייזעלע"), שהוראתו על המצבות היא השמש, אפשר לבאר בתור שושנה כפי שהיא נראית מלמעלה. אני בטוח שיש למשושה שלפנינו קשר גם עם מגן דוד. קדם, את הנקודה הלזאת לא נמשיך לבחון היום, אלא לנושאנו היסודי נשוב לסימנו: „מעשה שושן" הוא כתר מפואר עמודים חפשיים. פרח השושנה הוא תצורתו וסמנו החיצוני הן השבלוליות: הנה התפתחה של הכותרת השבלולית. ועד מתי תמשיך חקירת האמנות לחפש את מקום מולדתו של העמוד „הפרוטואיוני"?

אחרי יתר חקירות התפתחות, האוקיליות חוצה לאורך, לא נרצון עוד?

נסתכל ▢ לבסוף רק בתוצאה הגמורה, בעמוד היוני: שבלוליות הלושנה
הועברו על עמוד נושא משא כבד מאד, וצורת הכותרת הסתגלה לגמרי
לתפקידה זה. איננה עוד סיום מפואר, אלא קטעי המרץ הנושא. העמוד
היוני, שמוצאו מגזע העץ, קבל איפוא את כותרתו מכותרת עמודי אבן,
שמוצאם המצבה הקדמונית.

ב

▢ נפנה לארדיכלותנו בימי-הביניים, כלומר לנקודת ראשית עצמיותה. המבט
הראשון מראה, שהסגנון השולט בבית הכנסת של-WORMS הוא ה„רומני" לפי
כל פרטי צורותיו. אין זאת אומרת, שהבנין הוא חקוי של הסגנון הרומני,
אדרבה, הוא אחד הנושנים בין בניני הסגנון הרומני בגרמניה, כי בניתו החלה
בשנת 1034 אלף שלשים וארבע. כנראה ~~עבד בדוגמה~~ זו, משתתפת ארדיכלות-
ישראל בארדיכלות סביבתה במה שנוגע לסגנון. רק במקום שלש או חמש ~~הסירות~~ הספינות
של הכנסיות הנוצריות הנה לפנינו בנין בן שתי ~~סירות~~ ספינות, הואיל והעמודים,
באמצע שלפנינו שנים, עומדים בציר הבית. המסורת מספרת, שהם מורים
על זוג עמודי בית-המקדש, יכין ובועז, אך אין בזה ודאות רבה; על כל פנים
הוראתם הזאת איננה מכריעה. בציר, בין העמודים, עומד שולחן

והוא הבימה לקריאת התורה.

הטפוס בין שתי ספינות מלוטש מאחד מזרחה. ☐ בשליש הראשון של המאה השלש עשרה נבנה בית הכנסת ב REGENSBURG; אך איננו קיים עוד, הוא נהרס במאה השש עשרה ולצייר Albrecht Altdorfer חייבים אנחנו תודה על פתוחו, שבו מסר לנו את תמונת הבית. שלש העמודים, בעמדם בציר, יוצרים גם פה שתי סירות. אולם הבימה איננה עוד שולחן צנוע, אלא היא מורמת על מדרגות ומוקפת בגדר נהדרת של אבן. ☐ אותה התבנית מוגאמת כבר בצורות גותיות ב PRAG, בשליש האחרון של המאה הארבע עשרה; ☐ ובקצים ההם היא חוזרת גם ב KRAKOW. הנה המראה החיצוני ותצורת הפנים האצילה ממנו ☐.

בבתי הכנסיות האלה השתנתה הבימה מרהיט לחלק הבניה. חוץ משנויה המכריע הלה הודגשה היא וגם (ע״י הרמתה) גדרות מעלה נפח-און. והתפתחות מגמת לקראת פסגתה. לפי חשיבות קריאת התורה כעיקר העבודה שואפת גם הבימה להגיע למקומה בטבעי לגמרי ולהיות מרכז הבית. ובאמת, במאות הבאות היתה היא לכוח הפורה בארכיטקטורת בתי הכנסת, ומתפקידה המרכזי ממש מתהוה בנין מרכזי יהודי. ☐ תאריכה של בנית בית הכנסת ב PRZEMYŚL הוא 1595 אלף חמש מאות תשעים וחמש, ואולי עוד ישן ממנו בית הכנסת ב LUBLIN. מסביב לבימה

הבניה באמצע הבית עולים ארבעה עמודים לשאת את הקמור. כדאי לשים לב
לעובדה, שעוד בראשית המאה התעסקו במחלקת הבנין המרכזי גאוני הארדיכלות
באיטליה, Leonardo, Bramante, Michelangelo. קמדה צנועה כמובן הגיעה
הארכיטקטורה היהודית לאותה המסקנה. אחרי PRZEMYŚL ו- LUBLIN הוסיפו יהודי פולין
לבנות בנינים רבים בני ארבעה עמודי-בימה מרכזיים ופרטיהם אינם חסרים ענינים
נזכר את בתי הכנסיות של המאה הי"ז עולה בקדי פולניה Żółkiew, Lwów, Rzeszów,
Łańcut, Tykocin, Przeworsk, ואל נשכח את בית הכנסת ב Wilna, שפניו עושה
רושם מונומנטלי עד מאד. □ התמונה הזאת המצויירת בצבע-מים מאת פוגל, מתארת
את בית הכנסת ב-ŁAŃCUT והמבנה נראה פה ברור מאד. □ וזה TYKOCIN. עמודי
הבימה מתאחדים פעמים ויוצרים בימה בת שתי קומות. - בשנת 1800 אולי שמונה מאות
בערך, כלומר בבית כנסת אחר ב Żółkwa, מגיע הטפוס הזה לקצה עקביותו:
את החלק המרכזי של הקמור, הנסמך על ארבעת עמודי-הבימה, מקיפים מארבעת
צדדיו ובארבע פנותיו תאי קמור אחד אחד — וכן התהוה טפוס בן תשעה תאי-
קמור ~~מסדרים~~ סדירים. — רק לעקביות אחת לא הגיע הבנין המרכזי שלנו: לבטא את
מבנהו הפנימי גם כלפי חוץ, בצורת כפה מונומנטלית למשל. ההגבלות המוטלות
על היהודים השאירו ~~xx~~ השגה כזאת בגדר הנמנע.

□ מפני הסכנה התמידית התהוה במאה השבע עשרה בגלילות פולין המזרחיים עוד סוג מיוחד, בתי-כנסיות מבצרים, וסמנם החיצוני האטיקא הנוצרת כטפחות. בנוגע למבנם הפנימי שייכים אחדים מהם לסוג הבנין המרכזי, כגון Żołkiew, Luboml, והבנין המצולם פה, ב Luck.

ג

אוצר מיוחד של ארכיבלותנו, שבלינו באחרונה רבה מדי, הוא בתי-כנסיות של עץ המרובים במזרח אירופה. אך שריד כמעט מאתם עודנו קיים, וקדם היו קרבן לשרפות. מחקרי המאה התשע עשרה עד תארו וצלמו בתי-כנסת בני״ם מעט. שאינם קיימים עוד, מלחמת העולם הוסיפה להרוס וגם בלינים האחרונות הכליה לא כלתה.

ידוע לנו שיהודי אירופה המזרחית היו בונים בתי כנסיות של עץ עוד לפני בתי אבן ולבנים הראשונים, כמעט בעונה אחת עם הכנסיות הנושנות בתחומים ההם.

□ בכדי להצדיק נכונה בנין של עץ בכלל, — הנה כהדגמה כנסיות עץ אוקראיניות — נזכר, שבאבן ובלבנים היה בונה בתחילה רק חלק קטן של תבל, כגון ארצנו וסוריה, בשעה שביון, באיטליה וברוב הוצו למשל נדמה בנית-עץ, ובכל מזרח-אסיה היא שולטת עד היום. □ הנה המראה החיצוני של מעדה בודהיסטית ב KONDANI בהודו. בעבודת פסגת החצובה מהסלע התי עודנו רואים בברור גמור

צורות עץ קדמוניות, ז.א. שאפילו הבניה בסלע שאלה חלק של צורותיה מבנית העץ.

בתוך בתי הכנסת של עץ בפולניה יש להבדיל שלש קבוצות: אחת ממערב הויסלה, השניה במזרח הדרומי המחוברת לתחום האוקראיני, והשלישית בצפון, הנמשכת על אדמת ליטה ורוסיה הלבנה.

□ הנני מראה לכם צלום של GWOŹDZIEC קרוב ל-Kolomeja, בגליציה המזרחית; ברשם הראשון הוא גביש, אך שטחיו, קויו ~~ופנותיו~~ וזוויותיו מתחברים להרמוניה נפלאה. הבית עצמו נראה רק כיסוד צנוע לגג הענק העולה עד הפסגה בשלש קומות. לפני שנים אחדות נהרס הבנין ע"י שרפה.

□ ב WOLPA, בין Bialystok ובין Grodno נראית היטב שיטת החבור של רב הבתים האלה: את הבנין הראשי מלוים לשני צדדיו האגפים חלקים נמוכים וחזיתו המערבית נסמכים באמצע חלק נמוך ושני ביתנים צדדיים.

□ בין כל הקיימים נציג את הנושן ואולי את היפה שבהם, ב ZABŁUDOW קרוב ל Bialystok, שנוצר עוד מהמאה השש עשרה. כמה עשירים חיי הגוף המסבך הלה, איזו מלחמת איתנים בו ומה טובה התאמתו השלמה! עוד יותר [illegible] שראינו, מכריע ברשם החיצוני הגג □, או יותר טוב רב הגגות,

המלים אחד על יד רעהו ומעליו. צורתם היסודית היא הצורה הנקראת בשם היפאני Irimoya. כל מבקר יהיה מוכרח להעריך את פרטי התפאורה העדינה והאצילה, היוצאת מתנאי החומר הספציפיים קשקיות גמורה. בוודאי עורר גם בקרבם בית כנסת כלה מושג של בית סיני □. ובאמת, יש קשרים ממשיים, אך עדיין בצרך לבחון ולברר אותם, ולכן אסתפק לצאת הפעם, לאפשר לכם את ההשואה הראויה להזכר.

□ נסיים את הטור הלזה בתמונת צבר-אים של בית הכנסת ב Jedwabne, קרוב ל- Lomża, שאיננו קיים עוד. הוא שייך כנראה לאותו הסוג.

— ארדיכלותה של הבנייה אלמונית היא בקודה; וגם ארדיכלינו אלה עבדו למען השם בעולם שאותיהם. רק על אודות אחד מאותם מספרים לנו דברי-הימים, שבבנותו את בית הכנסת ב Zloczew קרהו אסון וימת, ומוסרים לנו את שמו, הלל בנימין. כדאי לדעת דעתנו על הפרט הזה, כי לפני שהוא היה ידוע, נסו מחברים מעוניינים לקפיד את טעותם במחוסרת כל מסמך, שארדיכלי-בתי-כנסיות האלה היו נוצרים. ואחרי ראית האמת הוסיפו להבהיר, שבניינים אלה דומים בעיקרי צורותיהם לבנייני עץ של סביבתם הנוצרית. בנקודה הזאת צדקו, רק ההבדל אל יעלם מעינינו: על צבע הדינמיקה

הנמרצת יותר, של צבעו הבמין ורב הגורמים הבלתי-רציונליים. כבר ברור לנו היחס המקחינת בניני-האבן: אמנם מרבי ידינו משתתפים בסגנוניה של הסביבה, רק פרטי פרטיהם ממחישים רוח מיוחדת. —

במבצר הראשי מזכה אולטת צירה לדוגמה נאיבית בנוגע ליחס בין בנית העץ לבנית האבן. סקורים, שהבניה בעץ קבלה את מבנה ואת כל צורותיה מבנית האבן – כאילו היתה היא הקדמונית בכל תבל ובאילו היה המבנה בעץ מחסר כל חוקים פנימיים. בלי ספק, יש בבנית העץ צורות בודדות שאולות מבנית האבן. אולם הסתכלות מה תראה לנו מסמנים מצוינים לצורה מתנגדת בנוגע לעקר: □ המבנה הכפה ב- Mohilew השמאל בקורות הוא ספציפי, וגם □ ב Gwoździec אולות של עבות הקורות בסדר טבעי והגיוני אך ורק בעץ.

□ בהשוותנו את המבנה בעץ עם מבנה הכפה באילה שהוא בנין-אבן או לבנים נראה לנו את סדור הקדפוק של המעולם העקרי המתאים בין היסוד המרובע ובין עגול הכפה. □ אחת האמונות הספציפיות במבנה של עץ היא כפה שנקראת כפת אהל. נזכח בהביטנו ~~לתוכה~~ לפנימה של הכפה ב-Gwoździec.

□ או נעבור של אדמת בבריה ונסתכל בבתי כנסת של עץ, שנבנו במאה השמונה עשרה

כפי הנראה ע"י צלמי פולין. הנה בעזרה Bechhofen תקרה מצוירה בצורת אוהל חקית, שלו נקרא אולי בקצור חקיה. הגלגלים (המצפים מתחתיהם קרנים) נישאים ע"י לחצים הבדדי.
לפי דוגמאות כאלה יש איפוא לשער שהחקיה התהוותה בדרך העברה למבנה האוהל.

ד

☐ מה שנוגע לפנימו של בית הכנסת בכלל, שמנו כבר את לבנו לבימה ולתפקידה בהתפתחות. ארון הקודש גם הוא תחילתו בבית. הנה זכוכית-זהב, עבודת יהודים ברומא העתיקה; היא מתארת כלי קודש ובתוכם ארון פתוח.

☐ דוגמה מהתחלת המאה הי"ג עלדה שמורה במוזיאון Cluny ב- Paris.

☐ כבר בתקופה ההיא נמצא לפעמים את הארון המושען על יד הכתל המזרחי ומושקע בו, כמובן בקיר הצפון. אל נשכח את צורת שני העמודים האלה, כי אליהם נשוב מיד. המסך התלוי לפני הארון מורכב משני חלקים: המסך העיקרי ושמו פרוכת ומסך קצר תלוי מעליו כטור עלים מקופלים ושמו כפורת. המוטיב הזה ידוע באמנות הפאור הבינלאומית בשם הצרפתי lambrequin. עיר, שמקורו מקנית האהל ותכליתו בתחילה לכסות את הפסגים המתהוים בין גגו

ובין קירותיו; סבורים שאסיה המרכזית מוצאו הגיאוגרפי. □ באמת, פרסקו
של המאה השמינית מ-BEZEKLIK בטורקסטן המזרחי מראה גדול בודיסטי, בלבתו
בתוך הנוף מתחת לחפה אחד רצועתה התחתונה ממש כפרת! אבל □
בתוך חפירות בית אלפא נמצא תיאור של כלי קדש ועל יד הארון מופיעים מסכים
(הצד האחד חסר, כי הציור פגום) והנה כבר עליהם נמצא אותו המוטיב.
יש איפוא ללמד, שדרכי הפצתו היו מא"י עד אסיה המרכזית ואולי נשאוהו
בשפעות סיניות לתוך אמנות הפאר המזרחית.
ועכשיו נפנה לזוג העמודים הקבועים על פי רב לשני צדדי הארון.
קרוב לודאי, שהוראתם כבר יכין ובעז, ושהארון עצמו היה סמל של
בית המקדש. אולם אותנו מעניינת צורתם המתמיהה, צורת עמודים
מוספקים כבורג. □ כנראה מתוארים עמודים מוספים כאלה גם על
פרכות, ובכלל צורתם אהובה עד מאד בכלי הקדש. □ הנה אחת מאלפי-
דוגמאות. פשוט מאד להכיר, שהמוטיב הזה אחד מעקרי ה-BAROCK-
האירופאי, □ והוא שולט ביצירות Michelangelo, אבי הסגנון ההוא □.
דמות האיש הזה לשמאל, רגליו מתנועעות הנה, אלינו, גופתו שמה, וראשו
מסתובב אלינו. □ באחד ציוריו, אני מתכוון לדמות חוה, מתקדרת והולכת

התנועה הזאת; ואנו מרגישים שתאור הנחש היה לאמן רצוי לגמרי,
לבטא בו את נטיתו לתנועה הלולינית. אנו מבינים כבר ע"י המשלים האלה,
שאמנותנו קבלה זאת מהברוק האירופאי, אבל בהפרדה זו הענין עדין לא
נסתים. כי עלינו היה לבחון עוד, מדוע קבלה אמנות ישראל בכל חדתה
דוקא את המוטיב הזה? בפתרון שאלה זו הקדימתנו החקירה האירופאית.
היא מצאה בדרך ע"י Michelangelo, שהברוק מצדו קבל את צורותיו
הלוליניות מהמזרח, היות ויש בהם קשר עם מסורות רוחניות,
המובילות עד החכמה הנסתרה הניו-פלטונית ועד שרשיה המזרחיים.
ברם, הוכחות השלמה של קשרים עם הקבלה היהודית חסרה עוד
כל מסמך ממש, ולא היה עוד די ברור, מדוע אמנותנו אמצה לה
לכן דוקא את המוטיב המזרחי-המערבי הלה; והנה קבלתי את המוזיאון
של ייוואָ בווילנה מצאתי □ יד לקריאת התורה, עבודת של
יהודי קרפטורוסיה מסוף המאה השמונה עשרה: קו לוליני גלוף בה
ובין רצועותיו כתובים שמות אלוהים.

גם בתוך ארונות הקדש נמצא את סגנון המושלם ביותר את החוש
האמנותי בבתי הכנסיות של עבר. □ הארון ב-Zabludow די צנור הוא

~~ביחס~~ האמנ אחרים, אבל אילו טעם במדותיו ובדוגמאותיו! יצירתו הראשית
של הסוג הזה נמצאת ב - Wolpa. במצלה עד ~~מנ~~ מנופך וחלון עולה
לפנינו ים של תפאורה בצורות הנדסיות ובדמות צמחים ובעלי חיים,
עולה מטר גבהו וארכה וחצי מטר רחבו. הרינו רואים את חלקו
העליון וזאת היא הכפורת. הטכניקה של הנגוד והנבוב אהובה היא
במלאכתנו האמנותית בפרט ובמזרח בכלל. עד היום חיה היא במיניה
השונים ועל דרגותיה השונות. אך פה, כמה דמיון, אילו שפע של
סמלים ידועים וסמלים נסתרים ואילו תצורה עשירה פורחים בכל קטע!
רב הפלאים הללו הם מעשה כל חיים של פסל; והאמנים האצילים האלה
בצניעותם ובמסירות נפשם הלבו את עצמם רק לבעלי-מלאכה. רק
בדרך מקרה נמסרו לנו את השמות של שנים מאתם, Ber, ג.א.
ז"ב, ושמואל גולדבוים.

× ×

×

צורתו של עמודנו הנושן ותפקידו בהתפתחות הכללית;
בית-הכנסת בן שתי ~~פנות~~ סביבות והבנין המרכלי היהודי;
בתי-הכנסת של [illegible], מקומם בהתפתחות ויחסם לארדיכלות באמן;
ולבסוף פרטים ~~[illegible]~~ בפנימם של בתי הכנסת:
הנה ארבע תרומות לתולדות הארדיכלות היהודית וארבעה אלמנטים של עצמיותה.

כי לפי דעתי אין היום העת לפליטונים מבנים גדולות, לספרים דקים מלהירי התואר; כי אם עת, לאסוף ולקבץ את אלו, לחפשו מפרטים ממלאים. והם יתחברו כמדה לחבור חדש.